

ЗАСТОСУВАННЯ АНАЛІТИЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ДЛЯ ОЦІНКИ СТАНУ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Власюк Тарас Олександрович,
кандидат економічних наук

Обґрунтовано методичний підхід до комплексної оцінки зовнішньоторговельної безпеки держави. В основу побудови ієрархічної моделі та формування системи показників покладено теоретичні напрацювання в сфері економічної безпеки та теорії управління, практики державного регулювання зовнішньої торгівлі.

Ключові слова: зовнішньоторговельна безпека, ієрархічна модель, індикатори, економічна безпека держави, конкурентні переваги.

Vlasiuk Taras

USAGE OF ANALYTICAL PLANNING FOR THE ASSESSMENT OF NATIONAL FOREIGN-TRADE SECURITY STATUS

Proved the need of methodical approach for conducting the integrated assessment of foreign-trade security. The methodology is based on hierarchical model and system of indicators developed from the theories in the field of economic security and theory of management, practical knowledge of state regulation of foreign trade.

Keywords: foreign trade security, hierarchical model, indicators, economic security, competitive advantage.

В умовах інтенсифікації процесів глобалізації суттєво зростає роль зовнішньоторговельної безпеки, як важливої складової економічної безпеки зокрема та національної безпеки загалом. Саме зовнішньоторговельна діяльність є визначальним чинником зростання конкурентоспроможності країни на глобальних ринках, стимулює прискорення науково-технічного та інноваційного розвитку, а також сприяє вирішенню нагальних соціально-економічних завдань в державі.

Перед Україною, яка активно інтегрується у міжнародні товарні ринки, стоїть завдання формування та реалізації цілісної стратегії якісного удосконалення зовнішньоторговельної політики на основі застосування ефективних механізмів підтримки і стимулювання експорт-

но-імпортних операцій та пошуку балансу у взаємовідносинах з окремими державами та інтеграційними угрупованнями з метою захисту національних інтересів у сфері зовнішньої торгівлі. У зв'язку з цим об'єктивне та своєчасне визначення ризиків та загроз зовнішньоторговельній безпеці держави є важливою передумовою прийняття ефективних управлінських рішень у системі забезпечення національної безпеки загалом.

Проблема аналізу та оцінки стану зовнішньоторговельної безпеки у вітчизняній науковій літературі опрацьована недостатньо. Її окремі аспекти розглядаються у наукових працях Аранчія В. І. [1], Васильєва А. А. [2], Цьомика Ю. В. [3], Клімчика В. В. [4], Пирожкова С. І. [5] та ін. У міжнародній та вітчизняній прак-

тиці розроблено низку підходів до побудови агрегованих інтегральних індикаторів. Базова методика для кількісної оцінки стану вирішення проблем суспільного розвитку детально опрацьована у роботах Власюка О. С. [6, 7]. Проте комплексна оцінка стану зовнішньоторговельної безпеки потребує розробки спеціальної методики, яка має стати основою інструментарію формування управлінських рішень щодо попередження та подолання загроз та ризиків у цій сфері. Розглянемо її ключові положення.

У процесі розробки інтегрального показника стану розвитку досліджуваної проблеми початковим та найбільш відповідальним етапом є її системний аналіз та ієрархічна структуризація. Для побудови ієрархічної структури проблеми традиційно застосовується метод аналізу ієрархій (MAI) [8, 143]. Така структура передбачає розміщення на нижчому рівні ієрархії множини індикаторів, які характеризують кожен з елементів попереднього рівня ієрархічної моделі. Формування їх переліку має здійснюватися за принципами репрезентативності, достовірності, інформаційної доступності та наукової обґрунтованості.

В основу побудови ієрархічної структури оцінки стану зовнішньоторговельної безпеки держави покладені наступні міркування.

Зовнішньоторговельна безпека визначається спроможністю держави протистояти впливу зовнішніх негативних чинників і мінімізувати заповідані ними збитки, активно використовувати участь у світовому поділі праці для створення сприятливих умов розвитку експортного потенціалу і раціоналізації імпорту; забезпечувати відповідність зовнішньоторговельної діяльності національним інтересам [5, 23]. Без забезпечення належного рівня зовнішньоторговельної безпеки держава не зможе бути повноправним учасником міжнародного поділу праці та належно захиститися від глобальних викликів її економічній безпеці.

Зовнішньоторговельна безпека держави реалізується відповідною зовніш-

ньоторговельною політикою, спрямованою на забезпечення збалансованого розвитку національної економіки, інтегрованої у світову економіку. До пріоритетних національних інтересів у сфері зовнішньої торгівлі, які мають бути забезпечені засобами зовнішньоторговельної політики, належать: інтеграція країни в світове господарство, створення сприятливого торговельного режиму, підтримка національних суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності у відношенні із зарубіжними контрагентами, забезпечення національної економіки необхідними ресурсами, захист інтересів вітчизняних учасників ринку, сприяння розвитку експортно-імпоротної діяльності та досягнення сприятливої структури зовнішньої торгівлі.

Зазначене зумовлює наступний підхід до побудови ієрархічної моделі оцінки зовнішньоторговельної безпеки.

Загальна **мета** дослідження – оцінка зовнішньоторговельної безпеки – перебуває на верхньому (першому) рівні ієрархії та становить так званий фокус проблеми. Зовнішньоторговельна безпека – це спроможність держави протистояти впливу зовнішніх негативних чинників і мінімізувати заповідані ними збитки, активно використовувати участь у світовоому поділі праці для створення сприятливих умов розвитку експортного потенціалу і раціоналізації імпорту; забезпечувати відповідність зовнішньоторговельної діяльності національним економічним інтересам [5].

Забезпечення зовнішньоторговельної безпеки вирішальним чином обумовлюється рівнем включення в світову торгівлю, інтенсивністю зовнішньоторговельної діяльності, рівнем реалізації зовнішньоторговельного потенціалу, чутливістю до зовнішніх змін на товарних ринках та ступенем відповідності умовам зовнішніх ринків. Ці критерії складають другий рівень ієрархічної структури.

1. Торговельна інтеграція (ступінь включення в світову торгівлю). На сучасному етапі розвитку світового госпо-

дарства процеси глобалізації та інтеграції належать до домінуючих тенденцій, що охоплюють усі сфери, включаючи торгівлю, рух капіталів, робочої сили, інформації, знань тощо. У цих умовах соціально-економічний розвиток країни значною мірою залежить від її участі у процесах, де основним механізмом, що визначає включення до світового господарства відповідно до національних інтересів, виступає зовнішня торгівля. Високий ступінь включеності національної економіки в міжнародні економічні відносини, тобто її відкритість, сприяє поглибленню міжнародної спеціалізації та кооперації; раціональному розподілу ресурсів залежно від ступеня її ефективності; поширенню світового досвіду через систему зовнішньоекономічних відносин; зміцненню та ефективному використанню порівняльних переваг, що диктується конкуренцією на глобальному ринку; посиленню зовнішньоекономічних зв'язків та впливу зовнішньоторговельного обігу на загальне економічне зростання.

Враховуючи значущість процесу торговельної інтеграції у сучасному суспільстві, питання її дослідження перебувають у центрі уваги багатьох міжнародних організацій та науковців. Саме поняття торгової інтеграції трактується як «процес зниження бар'єрів у торгівлі та розширення участі в міжнародній економіці за допомогою торгівлі» [9, 603].

Нині економіка України знаходиться на складному етапі системних трансформацій, успішність яких вирішальною мірою залежить від рівня її відкритості та інтегрованості в світову економіку, у тому числі й включенням у світову торгівлю. Поглиблення зовнішньоторговельних зв'язків, активізація співпраці зі світовим співтовариством відкриває для держави нові можливості для розвитку виробничих галузей, доступ до світових ринків, виступає стимулятором для інтенсивного розвитку економіки. Водночас слід враховувати, що входження в світовий економічний простір створює додаткові ризики та загрози для економічного розвитку країни, пов'язані

з загостренням конкуренції на світових ринках, проблемами забезпечення гармонійного розвитку національної економіки, захистом економічних національних інтересів.

Про ступінь залучення ресурсів країни до міжнародного торговельного обігу, відкритість економіки свідчить *індекс товарності економіки* (показник відкритості економіки), що визначається відношенням обсягів зовнішньоторговельного обігу до ВВП. Ступінь інтегрованості країни відображає також значення *коефіцієнта участі країни у міжнародному поділі праці*, який визначається відношенням частки країни у світовому експорті до частки країни у світовому ВВП [10]. Поряд з цим, індикатором торговельної інтеграції слугує *експортна квота*, що розраховується відношенням величини всього експорту окремої країни на світовий ринок до обсягу її ВВП. Цей кількісний показник демонструє, яка частина економіки країни орієнтована на зарубіжні ринки та характеризує значущість експорту для економіки країни. У міжнародних зіставленнях експортна квота використовується в якості оцінки рівня відкритості національного господарства, участі в міжнародному поділі праці. Про те, наскільки економіка залежить від поставки товарів і ресурсів з-за кордону, можна оцінювати за значенням *імпоротної квоти*, що демонструє, яку частину імпорту становить від ВВП та кількісно відображає значимість імпорту для народного господарства.

Коефіцієнт збалансованості зовнішньоторговельної діяльності або коефіцієнт внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації використовується також при дослідженні ролі країни в міжнародному поділі праці. Даний показник розраховується як співвідношення зовнішньоторговельного сальдо та зовнішньоторговельного обігу, його значення може коливатися в межах від -1 до +1 (від'ємне значення коефіцієнта отримує при від'ємному значенні сальдо зовнішньоторговельного обігу). Погоджуючись з напрацюваннями вітчизняних фахівців, можна стверджувати [3, 11], що значен-

ня цього показника в межах від -0,5 до 0,5 можна вважати прийнятно збалансованими. Зазначені показники пропонуються використати в якості індикаторів для оцінки рівня торговельної інтеграції.

2. Інтенсивність зовнішньоторговельної діяльності. В умовах глобалізації активізація зовнішньоекономічної діяльності та роль зовнішньоторговельних інтересів набуває дедалі більшого значення. Сучасний курс нашої держави на інтеграцію до міжнародної спільноти ставить на новий щабель питання зовнішньоекономічної діяльності, де чільне місце посідає зовнішньоторговельна діяльність. Саме інтенсивність учасників зовнішньоторговельної діяльності є одним із вагомих чинників забезпечення зовнішньоторговельної безпеки держави. Говорячи про інтенсивність зовнішньоторговельної діяльності у площині оцінки безпеки в цій сфері, виникає необхідність уточнити, що вкладається у зміст цієї категорії. Саме поняття інтенсивність (від франц. *intensif*, від лат. *intencio* напруга, посилення) означає якісну або кількісну характеристику міри сили, напруженості, продуктивності якогось процесу або явища [12]; напруженість процесу, що характеризується мірою віддачі кожного з використовуваних факторів, ресурсів [13]. Якщо порівняти (пов'язати) поняття «інтенсивність» з «активністю», (поняття «активність» у словниках та енциклопедіях трактується як рівень перебігу процесу [14]; міра, ступінь або потенційні можливості діяльності [15]; ступінь, ефективність, швидкість розвитку [16]), то можна стверджувати про залежність інтенсивності від рівня активності учасників процесу. Інтенсивність зовнішньоторговельної діяльності можна розглядати як поняття, що характеризує не тільки її результативність, але й визначає активність учасників процесу обміну товарами та послугами. Враховуючи вище наведені аргументи, для кількісної оцінки інтенсивності зовнішньоторговельної діяльності визначений перелік показників, за допомогою яких можливо достат-

ньо повно її охарактеризувати. При аналізі інтенсивності переважно прийнято використовувати відносно показники. Тому оцінки інтенсивності зовнішньоторговельної діяльності пропонуються оцінювати *обсягами експорту, імпорту та зовнішньоторговельного обігу у розрахунку на душу населення*. Вказані відносні показники, що характеризують масштаб зовнішньої торгівлі країни, доповнюються такими, що відображають активність виробників (бізнес-середовища), – зокрема: *частка підприємств, що беруть участь в експортно-імпорتنих операціях, у загальній кількості підприємств усіх форм власності*.

3. Реалізація експортного потенціалу. В умовах посилення конкуренції на глобальних ринках експортний потенціал, що виступає однією з вагомих складових економічного потенціалу, є чи не найважливішою характеристикою економічної потужності будь-якої країни. Світовий досвід дозволяє стверджувати про вагомі переваги участі держави в міжнародному поділі праці за допомогою активного розвитку та реалізації експортного потенціалу. Яскравим прикладом є високорозвинуті країни, такі як США, Німеччина, Японія, Нідерланди, Франція, які входять в десятку світових лідерів-експортерів [17]. Нові індустріальні країни, що проводять активну експортну політику, – Гонконг, Південна Корея, Сінгапур доволі швидко досягли великих соціально-економічних зрушень і практично зрівнялися з державами, які мали стабільно високі темпи економічного зростання. У системі координат епохи глобалізації важливим прикладом є стратегія економічного розвитку Китаю, що базується на всьлякому стимулюванні та підтримці ефективного експорту. Всього за декілька десятиліть КНР вдалося перетворитися в могутню державу, демонструючи швидкі темпи економічного зростання та задаючи тон у багатьох напрямках міжнародного співробітництва (нині Китай є світовим лідером за обсягами зовнішньої торгівлі).

Експортний потенціал, по-перше, виступає вагомим стабілізуючим і стимулю-

ючим чинником національного виробництва, забезпечення розвитку економічної системи держави на інноваційній основі та інструментом просування національних інтересів в масштабах світової економіки; по-друге, ступінь його реалізації є індикатором конкурентоспроможності економіки та засвідчує реальні конкурентні переваги національних виробників. Успішність реалізації експортного потенціалу держави в умовах поглиблення світогосподарських зв'язків, стрімкого розвитку економічної глобалізації вирішальним чином визначає траєкторію кількісного та якісного зростання зовнішньої торгівлі та ефективність участі країни в міжнародному поділі праці. Це підтверджує вірність вибору щодо включення врахування рівня реалізації експортного потенціалу при оцінці зовнішньоторговельної безпеки держави.

Для країн з трансформаційною економікою, в тому числі для України, питання реалізації експортного потенціалу в контексті забезпечення економічної безпеки держави є надзвичайно актуальними, тому що в умовах посилення глобалізації реалізація власної зовнішньоекономічної політики виступає найважливішою умовою економічного і політичного самовизначення держави та входження її у світову господарську систему на правах рівноправного партнерства. Реалізація експортного потенціалу виступає інструментом активізації наявних та потенціальних конкурентних переваг на світових ринках. На сучасному етапі реалізація європейського інтеграційного вектору зовнішньоекономічної та зовнішньоторговельної політики України вимагає нових підходів та цілісної стратегічної програми щодо реалізації експортного потенціалу. Поряд із питаннями подальшого розвитку зовнішньоторговельних зв'язків посилилась актуальність проблем щодо напрямів збалансованості зовнішньої торгівлі, якісного удосконалення структури експорту. Ці міркування були враховані при відборі показників для оцінки реалізації експортного потенціалу. Зокрема, до числа цієї групи включений *коефіцієнт*

покриття експорту імпортом, який демонструє, наскільки країна більше орієнтована на експорт або імпорт у системі міжнародної торгівлі, і яким чином доходи від експорту покривають витрати на імпорт. Також доцільним є використання *коефіцієнта ефективності експорту країни*, що демонструє відносну величину виручки на душу населення від кожного експортованого відсотка ВВП порівняно зі середньосвітовою величиною, прийнятою за 100 %. *Коефіцієнт еластичності темпів зростання експорту до ВВП* (показник випередження темпами зростання валового експорту темпів зростання валового внутрішнього продукту країни) також дає оцінку тенденцій зростання відкритості економіки та демонструє роль експортних операцій в економічному розвитку країни.

Рівень розвитку економіки країни, її позицію на глобальних ринках значним чином визначає товарна структура експорту. Так, сировинна спрямованість експорту сідчить про те, що країна, нещадно експлуатуючи природні ресурси, рухається екстенсивним шляхом розвитку і виступає в ролі сировинного придатку високорозвинутих країн, та навпаки – домінування у товарній структурі високотехнологічних товарів або товарів з високою доданою вартістю є ознакою прогресивного функціонування економічної системи на інноваційній основі. Тому до числа показників, що характеризують рівень реалізації експортного потенціалу, залучені також *питома вага сировинного і низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів¹* та *питома вага високотехнологічного експорту²*.

4. Чутливість до зовнішніх змін на товарних ринках. Зростання обсягів

¹ Згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженими Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, до цієї групи належать товари, що не входять до товарних груп: VI, XVI, XVII, XVIII (згідно з УКТЗЕД).

² В Україні до товарів високотехнологічного експорту належать групи 84–90 за товарною класифікаційною схемою Єдиного митного тарифу України, що ґрунтується на Гармонізованій системі опису і кодування товарів.

зовнішньої торгівлі є поштовхом для позитивних економічних зрушень, та поряд з цим розвиток зовнішньоторговельних відносин супроводжується виникненням загроз та ризиків для вітчизняної економіки, пов'язаних з посиленням її чутливості до змін світової кон'юнктури. Необхідність включення цієї групи індикаторів при оцінці зовнішньоторговельної безпеки витікає з самого визначення цього поняття, як спроможності держави протистояти впливу зовнішніх негативних чинників.

На тлі посилення взаємодії і взаємної залежності країн світу відбувається посилення диспропорції світової економіки, що спричиняє розбалансування попиту та пропозиції та істотно впливає на кон'юнктуру ринків товарів та послуг. Також спостерігаються стрімкі зміни складу гравців та високий рівень волатильності у відносинах на міжнародних ринках, зумовлені загостренням конкуренції за вплив та ресурси. Поряд з цим збільшується рівень відкритості міжнародної системи. Зростання взаємозалежності національних економік та їх відкритості спричиняє підвищення їх чутливості до змін у зовнішньому середовищі. Слід зазначити, що цим процесам притаманні недостатній рівень прогнозованості й непередбачуваності та значний рівень плінності (динамічності). У цих умовах відкриваються нові безпрецедентні можливості та водночас формуються нові загрози та виклики безпеці у зовнішньоторговельній сфері, успішне функціонування якої вирішальним чином залежить від її чутливості до зовнішніх змін (вразливості), здатності адекватно реагувати на ці виклики та адаптуватися до вимог сучасності. Тому до групи показників, що відображають ступінь готовності країни протистояти потрясінням на зовнішніх ринках, пропонується включити такі показники, як *індекси концентрації та диверсифікації експорту*, що широко застосовуються у міжнародних дослідженнях.

Коефіцієнт концентрації товарного експорту (індекс Хіршмана) демонструє, наскільки широкий спектр това-

рів експортує країна, та слугує індикатором чутливості країни до зовнішніх змін на товарних ринках. Фахівці стверджують, що надмірна концентрація експорту негативно впливає на економічне зростання, загальний обсяг експорту та робить країни вразливими до зовнішніх шоків [18]. Індекс диверсифікації експорту демонструє відхилення структури експорту країни від структури світового експорту, ступінь його різноманітності, що також виступає індикатором стійкості до зовнішніх змін. Відповідно показники *концентрації та диверсифікації імпорту* також є характеристиками чутливості до зовнішніх змін у частині успішності реалізації імпоротної політики держави. Крім того, до цієї групи індикаторів включено коефіцієнт випередження темпами зростання імпорту темпів зростання валового внутрішнього продукту, значення якого дає уявлення про тенденції розвитку імпорту, про ступінь залежності національної економіки від закупівель товарів за кордоном.

5. Відповідність вимогам світового ринку. Динамічне поглиблення глобалізації та інтеграції характеризується глибокими змінами в системі зовнішньоекономічних відносин. Особливостями цього періоду є зростання ролі зовнішнього фактору у розвитку національних економік, стирання національних бар'єрів та утворення єдиного світового ринку і формування адекватних правил гри на ньому. За цих умов успішність економічного розвитку окремих країн значним чином визначається їх здатністю до гармонійної інтеграції у глобальний економічний простір з метою реалізації національних інтересів через взаємовигідне співробітництво з іншими країнами на основі правил гри, вироблених світовим співтовариством. Таким чином, відповідність умовам світового ринку, що передбачає адаптацію національної економіки та правил поведінки на ринках відповідно до вимог жорсткого конкурентного ринкового середовища та умов функціонування міжнародних ринків, є визначальною умовою успішної реалізації зовнішньоторговельного потенціалу

та забезпечення економічної безпеки держави.

На нинішньому етапі розвитку зовнішньоторговельного сектору економіки України стоїть завдання знайти ринкову нішу та посісти гідне місце на зовнішніх ринках товарів та послуг. Враховуючи сучасні зміни зовнішньоторговельного спрямування, актуальним є питання розвитку динамічного діалогу з зовнішньоторговельними партнерами, що базується на дотриманні принципів і норм міжнародного права та правил і умов конкурентного середовища. З цієї точки зору відповідність вітчизняної зовнішньоторговельної сфери умовам зовнішніх ринків характеризується, насамперед, *співвідношенням цін на внутрішньому та зовнішньому ринках*. Цей показник виступає важливим регулятором зовнішньоекономічних відносин та впливовим важелем у розвитку економічної системи загалом. Ступінь адаптованості економіки країни до правил поведінки на зовнішніх ринках характеризується її конкурентоспроможністю – здатністю створювати умови для покращення власних світових економічних зв'язків, активно поширювати свій вплив на світових ринках. Потенційну можливість розвитку зовнішньоторговельних відносин та отримання вигод від міжгалузевої торгівлі демонструє показник *подібності (схожості) структури експортних та імпорتنних потоків* країни з загальносвітовими тенденціями. Значення індексів подібності експорту чи імпорту мають значення від 0 до 1. При інтерпретації значення індексу подібності експорту існують неоднозначні підходи. Так, в публікації Економічної і Соціальної Комісії ООН для Азії та Тихого океану (ЕСКАТО), присвяченій проблемам торговельної політики [19, 74], наближення значення показника до 1 вказує на ймовірність того, що економіки країн є конкурентами на світових ринках, що може перешкодити торгівлі інтеграції. Фахівці Світового банку з проблем конкурентоспроможності експорту [20], навпаки, схожість торгівлі та виробництва

розглядають як фактор, що позитивно впливає на інтеграційні процеси, оскільки сприяє алокації ресурсів і передбачає лише незначне переміщення виробництва в регіональних інтеграційних процесах. У цьому контексті індекс застосовується для оцінки ступеню інтегрованості економік: чим більша схожість в експорті, тим більш інтегрованими вважаються економіки, що здійснюють торговельні операції схожими товарами чи послугами. Такі розбіжності в підходах до теоретичної інтерпретації показника подібності експорту можна пояснити відмінностями в торговельній інтеграції країн, що розвиваються, та розвинених країн. Перший підхід переважно відповідає особливостям країн, що розвиваються, та транзитивних економік, а другий – для розвинених країн. Тому високе значення індексу в передбачуваній оцінці означає значну конкуренцію на світовому ринку та відсутність передумов для успішного розвитку міжгалузевої торгівлі.

Розвиток глобалізаційних процесів проявляється розширенням і ускладненням взаємозв'язків і взаємозалежності національних економік та супроводжується загостренням конкурентної боротьби на міжнародних ринках. У цих умовах особливої актуальності набуває питання географічної диверсифікації зовнішньоторговельних відносин, що виступає важливою умовою зниження ризику можливих втрат ринків, підвищення ефективності зовнішньоторговельних операцій та розширює можливості зовнішньоторговельної сфери у подоланні негативних ситуацій при зміні кон'юнктури ринку. Однією з характеристик географічної диверсифікації є *показники питомої ваги основного торговельного партнера в загальних обсягах імпорتنних та експортних товарних потоків*.

Одним з показників, що відображає зміну положення країни в світовій торгівлі та демонструє цінні переваги внутрішньовиробничого комплексу країни, є *ціновий індекс умов торгівлі*. Цей показник достатньо об'єктивний, оскільки при його розрахунку порівнюються

середня виручка від експорту і середні витрати на імпорт [21]. Індекс умов торгівлі дає важливу інформацію про тенденції розвитку зовнішньої торгівлі країни.

Виходячи з приведених логічних суджень, побудована ієрархічна трьохрівнева модель оцінки зовнішньоторговельної безпеки має наступний вигляд (рис. 1).

Наступним важливим етапом є формування бази даних за визначеним переліком показників, що характеризують стан досліджуваної проблеми, та нормування їх значень. Для формування бази даних обґрунтованих вище індикаторів слід використовувати офіційні джерела інформації.

Далі необхідно реалізувати етап нормування індикаторів оцінки. Для цього для кожного індикатора слід визначити еталонне значення, досягнення якого забезпечить формування конкурентних переваг національної економічної системи на глобальному ринку. Як правило, еталон – це реально досяжне значення показника, що слугує орієнтиром для порівняння. Відбір множини еталонних значень має здійснюватися з урахуванням офіційно встановлених цільових орієнтирів у нормативно-правових актах, наукових обґрунтувань та світового досвіду.

Застосування еталонних значень дозволяє порівняти існуючий рівень розвитку зовнішньоторговельної сфери з ефективним, досягнення якого забезпечить стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, конкурентоспроможність на світових ринках та збалансоване функціонування економічної системи держави.

Нормування здійснюється діленням фактичного значення індикатора на його еталонне значення:

$$Hi(n) = \frac{Hi}{Het},$$

де Hi – фактичне значення критерію,
 Het – еталонне значення критерію,
 $Hi(n)$ – нормоване значення критерію.

Очевидно, що нормовані значення реальних індикаторів відносно ета-

лонної оцінки розташуються в інтервалі $[0, 1]$. Це дає змогу вже на етапі формування діагностувати зовнішньоторговельну сферу з точки зору досягнення її ефективного рівня. Застосування еталонних значень індикаторів дозволить також визначити рівень зовнішньоторговельної безпеки відносно шкали, рекомендованої Міністерством економічного розвитку і торгівлі України у методіці розрахунку рівня економічної безпеки [22].

На практиці визначення еталонних значень індикаторів зовнішньоторговельної безпеки є доволі складним та відповідальним процесом, що потребує глибокого аналізу діяльності вітчизняної зовнішньоторговельної сфери, а також існуючих на зовнішніх товарних ринках тенденцій. Очевидно, що встановлені еталонні значення у зв'язку зі змінами в національній економіці та на світових ринках мають періодично переглядатися.

Далі необхідна оцінка важливості кожного із структурних компонентів ієрархії на рис. 1. Враховуючи недоліки експертних методів оцінки, пов'язаних з суб'єктивізмом, обмеженістю застосування та високими витратами на проведення, для визначення вагових коефіцієнтів елементів ієрархії пропонується застосування методу головних компонент [23]. Значення вагових коефіцієнтів a_{ij} для показників визначається за формулою:

$$a_{ij} = \frac{c_{ij} |d_{ij}|}{\sum c_{ij} |d_{ij}|}$$

де d_{ij} – значення факторних навантажень i -го показника в j -му періоді;
 c_{ij} – внесок j -ї компоненти в сумарну дисперсію множини показників i -ї ознаки.

Алгоритм розрахунку значень факторних навантажень (d_{ij}) та коефіцієнту внеску кожної компоненти у факторне навантаження (c_{ij}) може бути реалізований у стандартних програмних пакетах для статистичної обробки даних (*SPSS*, *STATISTICA*, *SYSTAT* та ін).

Інтегральна оцінка рівня зовнішньоторговельної безпеки

Рис. 1. Ієрархічна структура моделі оцінки зовнішньоторговельної безпеки

На заключеному етапі оцінки стану зовнішньоторговельної безпеки України розраховуються її локальні та інтегральний індекси. Формула розрахунку має наступний вигляд:

$$Oztb = \sum_{i=1}^n Pi \times Ki,$$

де *Oztb* – оцінка зовнішньоторговельної безпеки;

Pi – ваговий коефіцієнт *i*-го критерію;

Kij – нормоване значення характеристики *i*.

Слід зазначити, що особливе значення для оцінки стану зовнішньоторговельної безпеки має порівняння динаміки розрахованих на основі запропонованої ієрархічної структури інтегрального індексу або індексів, що характеризують окремі аспекти зовнішньоторговельної діяльності.

Висновки

Таким чином, запропонований методичний підхід може бути застосований в якості інструменту для комплексної оцінки зовнішньоторговельної безпеки. Здійснення оцінки дозволить об'єктивно та своєчасно визначити ризики та небезпеки, що є важли-

вим кроком у процесі прийняття ефективних управлінських рішень у системі економічної безпеки держави. Відмінною рисою цього методу є високий рівень теоретичного обґрунтування, універсальність застосування та багатий досвід практичного використання. Універсальність методу зв'язана з тим, що він практично не обмежений кількістю вхідних показників.

При цьому він дозволяє оцінювати як кількісні, так і якісні показники, установлюючи їх пріоритети на основі застосування методу експертних оцінок. Крім того, метод дозволяє враховувати не тільки показники, що позитивно впливають на рівень інтегрального показника (стимулятори), але й оцінювати вплив на нього негативних факторів (дестимуляторів).

Цей методичний підхід може бути покладений в основу організації моніторингу стану зовнішньоторговельної безпеки в системі забезпечення економічної безпеки держави.

Такий моніторинг є важливою ланкою на шляху формування управлінських рішень на всіх рівнях реалізації державної економічної політики, слугуючи джерелом надання інформації щодо ефективності зовнішньоторговельної сфери та виникнення загроз та ризиків, пов'язаних з її функціонуванням.

Список використаних джерел

1. Аранчій В. І. Зовнішньоекономічна безпека України в контексті міжнародної інтеграції // В. І. Аранчій, І. В. Перетятко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2012. – № 2. – С. 150–161.
2. Васильєв А. А. Методика оцінки зовнішньоторговельної безпеки країни / А. А. Васильєв // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія : Економіка. – 2012. – Т. 189, Вип. 177. – С. 25–29.
3. Цюмик Ю. В. Критерії та показники оцінки ефективності зовнішньоекономічної системи країни // Економіка та управління. – 2005. – № 6. – С. 48–53.
4. Клімчик В. В. Зовнішньоторговельна безпека України як складова економічної безпеки держави / В. В. Клімчик // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Економіка. – 2012. – Вип. 19. – С. 343–347.
5. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України за редакцією академіка НАН України С. І. Пирожкова – К. : НІПНБ, 2003. – 42 с.
6. Власюк О. С. Індекс людського розвитку: досвід України / О. С. Власюк, С. І. Пирожков // Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 1995. – 84 с.
7. Власюк О. С. Можливості застосування аналітичного планування для обґрунтування та підготовки рішень на вищих рівнях управління / О. С. Власюк. – К. : НІСД, 1995. – 72 с. – (Сер. «Наукові доповіді»; Вип. 47).
8. Саати Т., Кернс К. Аналитическое планирование. Организация систем / Пер. с англ. Р. Г. Вацнадзе. – М. : Радио и связь, 1991. – 224 с.

9. *Development, Trade and WTO: A Handbook*, Bernard Hoekman, Aaditya Mattoo, and Philip English, editors. Washington, DC. The International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. First printing June 2002. – 672 p. ISBN 0-8213-4997-X

10. *Мельник Т.* Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз / Т. Мельник // Міжнародна економічна політика. – 2008. – № 1–2 (8–9). – С. 241–271.

11. *Шевчик Б. М.* Оцінка економічної ефективності зовнішньої торгівлі як важливої домінанти економічної безпеки України // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2004. – № 2. – С. 59–61.

12. *Головин С. Ю.* Словарь практического психолога / С. Ю. Головин. Минск : Харвест, 1998. – 800 с.

13. *Борисов А. Б.* Большой экономический словарь / А. Б. Борисов. – М. : Книжный мир, 2003. – 895 с.

14. *Економічна енциклопедія*: [в 3-х т.]. Т. 1 / За ред. С. В. Мочерного. К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.

15. *Современный экономический словарь* : [4-е изд., перераб. и доп.] / сост. Б. А. Райсберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 386 с.

16. *Краткий экономический словарь* / под ред. А. М. Арзильяна. – М. : Институт новой экономики, 2001. – 1088 с.

17. *International Trade Statistics 2014*. / World Trade Organization. Printed in Switzerland. – 170 p. ISBN 978-92-870-3968-2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://onlinebookshop.wto.org>

18. *Promoting economic diversity in Ukraine : the role of the business enabling environment, skills policies and export promotion* / International Labour Office. – Budapest : ILO, 2010. – 39 p.– ISBN: 9789220241875;9789220241882

19. *Trade Statistics in Policymaking. A handbook of commonly used trade indices and indicators* / United Nations. United Nations publications. 2007.

20. *Export Trends and Trade Structure Indices. Export Competitiveness*. World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://go.worldbank.org/BK80KIXUQ0>

21. *Власюк Т. О.* Специфіка забезпечення зовнішньоторговельної безпеки України в умовах глобалізації // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 4 (33). – с. 53–63.

22. *Про затвердження* Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html

23. *Порівняльний аналіз підходів до визначення вагових коефіцієнтів інтегральних індексів стану складних систем* / Р. В. Волощук // Індуктивне моделювання складних систем. – 2013. – Вип. 5. – С. 151–165. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Imss_2013_5_29

References

1. *Aranchiy, V. I., & Peretyatko I. V.* (2012). Zovnyishnoekonomichna bezpeka Ukrayiny v konteksti mizhnarodnoyi integratsiyi [The foreign economic security of Ukraine in the context of international integration]. *Visnyk Poltavskoyi derzhavnoyi agrarnoyi akademiyi* – Journal of Poltava State Agrarian Academy, № 2, 150–161 [in Ukrainian]

2. *Vasylyjiev, A. A.* (2012). Metodyka otsinky zovnishnyotorhovelnoyi bezpeky krainy [Methods of assessing foreign security]. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyevo-Mohylyanska academia» – Proceedings [Petro Mohyla Black Sea State University of «Kyiv-Mohyla Academy»]. Seriya «Ekonomika» – Series «Economy» (Vols. 189, issue 177), (pp. 25–29) [in Ukrainian].*

3. *Tsyomyuk, Yu. V.* (2005). Kryterii ta pokaznyky otsinky efektyvnosti zovnishyoeconomichnoi systemy krainy [Criteria and indicators for assessing the effectiveness of the system of foreign countries]. *Ekonomika ta upravlinnya – Economics and Management*, 6, 48–53 [in Ukrainian].

4. *Klimchuk, V. V.* (2012). Zovnishnyotorhovelna bezpeka Ukrayiny yak skladova ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [Foreign trade security of Ukraine as a part of economic security]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya»] – Scientific notes [National University «Ostroh Academy»]. Seriya «Ekonomika» – Series «Economy» (issue 19), (pp. 343–347) [in Ukrainian].*

5. *Pyrozhkov, S. I.* (Eds.) (2003). *Metodychni rekomendatsiyi shchodo otsinky rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny* [Guidelines on the assessment of the level of economic security of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].

6. *Vlasyuk, O. S., & Pyrozhkov S. I.* (1995). Indeks lyudskoho rozvytku: dosvid Ukrayiny [Human Development Index: Ukraine's Experience]. Kyiv : National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].

7. *Vlasyuk, O. S.* (1995). *Mozhlyvosti zastosuvannya analynychnoho planuvannya dlya obgruntuvannya ta pidhotovky rishen na vyshkykh rivnyakh upravlinnya* [Possibilities of analytical planning for argumentation and preparation of solutions at the highest levels of government]. *Seriya «Naukovi dopovidi» – Series «Scientific report» (issue 47) Kyiv : National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].*

8. *Saati T., & Kerns K. (1991). Analiticheskoye planirovaniye. Organizatsiya system [Analytical planning, Systems Organization]. Moscow : Radio [in Russian].*
9. *Hoekman, Bernard, Mattoo, Aaditya, & English, Philip (Eds.) (2002). Development, Trade and WTO: A Handbook. Washington, DC : The International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank [in English].*
10. *Melnyk, T. (2008). Eksportnyy potentsial Ukrayiny: metodolohiya otsinky ta analiz [The export potential of Ukraine: assessment methodology and analysis]. Mizhnarodna ekonomichna polityka – International Economic Policy, 1–2 (8–9), 241–271 [in Ukrainian].*
11. *Shevchyk, B. M. (2004). Otsinka ekonomichnoyi efektyvnosti zovnishnyoyi torhivli yak vazhlyvyyi dominanty ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Evaluation of the economic efficiency of foreign trade as an important dominant of economic security of Ukraine]. Zovnishya torhivlya: pravo ta ekonomika Zovnishnya torhivlya: pravo ta ekonomika. – Foreign trade, law and economics, 2, 59–61 [in Ukrainian].*
12. *Holovin, S. Yu. (1998). Slovar prakticheskoho psikhologa [Dictionary of Practical Psychology]. Minsk : Kharvest [in Russian].*
13. *Borisov, A. B. (2003). Bolshoy ekonomicheskyy slovar [The Great Dictionary of Economics]. Moscow : Knizhnyi mir [in Russian]*
14. *Mochernyi, S. V. (Eds.) (2000). Ekonomichna entsyklopedia [The economic encyclopedia]. (Vols. 1–4). Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Akademiya» [in Ukrainian].*
15. *Raysberh, B. A., Lozovskiy L. Sh., & Starodubtseva E. B. (Compilers) (2005). Sovremennyy ekonomicheskyy slovar [The Modern Dictionary of Economics]. Moscow : INFRA-M [in Russian].*
16. *Arzilyan, A. M. (Eds.) (2001). Kratkiy ekonomicheskyy slovar [The Concise Dictionary of Economics]. Moscow : Institut novoy ekonomiki [in Russian].*
17. *International Trade Statistics 2014. World Trade Organization. Printed in Switzerland. Retrieved from <http://onlinebookshop.wto.org> [in English].*
18. *Promoting economic diversity in Ukraine: the role of the business enabling environment, skills policies and export promotion (2010). International Labour Office. – Budapest : ILO [in English].*
19. *Trade Statistics in Policymaking. A handbook of commonly used trade indices and indicators (2007). United Nations. United Nations publications [in English].*
20. *Export Trends and Trade Structure Indices. Export Competitiveness. World Bank Retrieved from <http://go.worldbank.org/BK80KIXUQ0> [in English].*
21. *Vlasyuk, T. O. (2014) Spetsyfika zabezpechennya zovnishnyotorhovelnoyi bezpeky Ukrayiny v umovakh hlobalizatsiyi [Specificity of providing foreign trade security of Ukraine in the context of globalization]. Stratehichni priorityety – Strategic priorities, 4 (33), 53–63 [in Ukrainian].*
22. *Pro zatverdzhennya Metodichnykh rekomendatsiy shchodo rozrakhunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny : nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrayiny vid 29.10.2013 p. № 1277 [On approval of guidelines for the calculation of economic security of Ukraine: the Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine from October 29, 2013, № 1277]. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/ME131588.html [in Ukrainian].*
23. *Voloshchuk, R. V. (2013). Porivnyalnyi analiz pidkhodiv do vyznachennya fahovykh koefitsientiv intehrallykh indeksiv stanu skladnykh system [The comparative analysis of approaches to the definition of integrated index of weighting coefficients status of complex systems]. Induktyvne modelyuvannya skladnykh system – Inductive Modeling of Complex Systems, 5, 151–165. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Imss_2013_5_29 [in Ukrainian].*